

DUYGU ASENA'NIN ROMANLARINDA GÖRÜNMEYEN EMEĞİN İZLERİNİ SÜRMEK*

Melda Karakuş

Giriş

Toplumumuzda gazeteci, yazar ve romancı kimlikleriyle bilinen ve feminist tarafla ön plana çıkan Duygu Asena, romanlarını ağırlıklı olarak kadın sorunları üzerinden şekillendirmiştir. Bu sorunlar bağlamında; şiddet, namus, bekaret, kürtaj, annelik, özgürlük, ev işleri, vb. konulara odaklanmıştır. Yazımızın da konusunu oluşturan Asena'nın sıklıkla söz ettiği ev işleri, Batılı feminist literatürde 60'lar ve 70'lerin II. Dalga Feminizminin atmosferinde ortaya çıkmış olup, Türkiye'deki feminizme 1980'li yılların ortalarından itibaren görünmeyen emek tartışmaları adı altında giriş yapmıştır. Feminist literatürde kadınların eve dair tüm işlerini, aile üyelerine bakımını, anneliğini, cinselliğini kapsayan ve maddi karşılığı bulunmayan bir kavram olarak tanımlanan görünmeyen emek, Duygu Asena'nın romanlarında da gündelik hayatın bir uzvu şeklinde okuyucuya sunulmuştur.

Asena'nın bu sunuşu önemli olmakla birlikte öbür taraftan Türkiye'deki kadın yazarların romanlarına baktığımızda genel olarak kadının ev içindeki yaşantısına ve emeğine yeterince ağırlık verilmemesi Asena'nın romanlarını bu bağlamda araştırma nesnesi kılan önemli bir etkidir. Aynı zamanda Asena'nın toplumda diğer romancılara nazaran daha fazla feminizmle özdeşleşmesi ve feminizmi topluma tanıtan isim olarak anılması onun romanlarını daha da dikkat çekici kılmaktadır. Zaten ilk romanında *Kadının Adı Yok* diyerek kadın sorunları bağlamında da çok çarpıcı bir çıkış yapmıştır. Asena'nın *Kadının Adı Yok* dediği yıllarda ise feminist literatürde görünmeyen

* Bu yazı Karakuş, M. (2022). *Görünmeyen Emek Bağlamında Duygu Asena*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi LEE'nin bir bölümünden oluşturulmuştur.

emek meselesinin *Kaktüs* ve *Feminist* adlı dergilerle kendine yeni yeni yaygınlık kazandırması ve feminist hareketlerin görünmeyen emek meselesine dair politikalarının anca 1997 yılında Özgürlük ve Dayanışma Partisi'ndeki kadınların düzenlediği konferansta gündeme gelmesi bir diğer önemli husustur. Bunların dışında Asena'nın feminist yazar kimliğine rağmen hiçbir feminist yayında yazmaması ve feminist bir gruba dahil olmaması da onun romanlarını görünmeyen emek çerçevesinde incelemeyi gerektiren etmenlerden biridir. Dolayısıyla görünmeyen emek meselesine görünürlük kazandırmak adına feminist hareketten ayrı bir yerde duran ama feministlikle betimlenen Asena'nın romanları görünmeyen emek çerçevesinde ele alınacaktır. Romanlar değerlendirilirken şu sorulara yanıt aranacaktır: Asena'nın romanlarında görünmeyen emekle ilişkili dile getirdikleri ile Türkiye'deki feminist çevrenin bu bağlamdaki teorileri ve politikaları arasındaki ilişkinin boyutu nedir? Asena'nın romanları bu hususta toplumda feminist bir bilinç oluşturabilir mahiyette midir? Bu bağlamda öncelikle görünmeyen emek kavramına, Türkiye'deki feminist çevrenin bu konuyu ele alışına ve ardından da Duygu Asena'nın kadınların ev içi yaşamlarına sayfalar ayırdığı *Kadının Adı Yok, Aslında Aşk Da Yok, Aşk Gidiyorum Demez, Aslında Özgürsün* adlı romanlarına yer verilecektir.

Görünmeyen Emek Kavramı

Patriarkal yapılanma sonucu kadınlar ev içi alanın failleri olarak konumlandıklarından ötürü bu alana yönelik tüm işlerden de toplum içerisinde sorumlu tutulan taraf olmuşlardır. Bu noktada kadınlar ev içi işlerin betimleyicisi olarak anılagelen görünmeyen emeğin baş aktörleri¹ olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ev içi alanın merkezine oturan görünmeyen emek temizliği, bakımı, evle ilişkili akla gelebilecek tüm şeyleri içine aldığından ve daha da önemlisi aile ilişkilerini de içerdiğinden kavramsal bir çerçeveye yerleştirilmesi konusunda güçlükler barındırmaktadır. Görünmeyen ifadesinin kelime anlamının da gösterdiği üzere akla gelen ilk tanımlama herhangi bir ekonomik karşılığa sahip olmama üzerine kuruludur. Dolayısıyla bu emek ilk bakışta Emel Memiş ve Özge Özay'ın da belirttiği üzere; piyasa değerinde karşılık bulmayan, meta ekonomisinin dışında kalan ve gündelik yaşama

¹ Bu emeğin aktörlerinin kadınlar olduğu ülkemizde yapılan çeşitli araştırmalar sonucunda da görülebilir. Örneğin, OECD'nin hazırlamış olduğu zaman kullanım verisine bakıldığında Türkiye'deki kadınların ev işlerine 6 saat 28 dakika erkeklerin ise 2 saat ayırdığı gözükmektedir (Gemicioğlu ve Akkoç, 2019:52). Bu durumun ülkemize özgü olmadığına dair türlü araştırmalar da mevcuttur. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bknz: Andreotti, A., Mingione, E. (2013). "İtalya'da Kadın İstihdamının Modernizasyonu: Tek Ülke İki Seyir", *Akdeniz'de Kadın İstihdamının Seyri*, Derleyen: Ayşe Buğra, Yalçın Özkan, İstanbul, İletişim Yayınları, s.57-91.

dair ihtiyaçları karşılayan ev içine yönelik faaliyetler şeklinde tanımlanabilir.² Meseleyi kapitalizm ve piyasa ekonomisi bağlamında ele alan bu tanım ev içi işlerin niteliğini de içerek şekilde genişletecek olursak bu emek için “hane içinde kişisel bakım, beslenme, temizlik gibi, kişilerin kendileri için yaptıkları faaliyetler (...) dışında kalan faaliyetlerdir. Bunlar günlük beslenme için gıda maddesi üretimi, ev ve ev içinde kullanılan eşyaların temizliği, hijyeni, çocuk hasta ve yaşlı bakımı, ev düzeninin devamlılığı için yapılan”³ işlerdir denilebilir. Bu ifadelerin de gösterdiği üzere görünmeyen emek kadınların faili olduğu, maddi karşılığı bulunmayan ama aynı zamanda ev temizliğini, yaşlı, hasta ve çocuk bakımını, yemek yapımını kapsayan çeşitli fiziksel boyutlara sahiptir.

Öbür taraftan ev içi alanda aile ilişkilerinin de devreye girdiğini düşündüğümüzde kadınların ev içi alanın aktörü olarak üzerine aldıkları yükün fiziksel tarafının dışında duygusal mahiyeti olması da söz konusudur. Daha açık bir şekilde belirtecek olursak kadınların çocuklarına ve eşlerine şefkat, sevgi, ilgi gösterdiklerini, onları güler yüzlü bir şekilde karşıladıklarını, onlara psikolojik anlamda destek sağladıklarını göz önünde bulundurduğumuzda işin temizlikten, yemekten, bakımdan manevi, duygusal bir tarafa uzandığı görülebilir. Dolayısıyla bu noktada görünmeyen emek teorisinde toplumuzda öncü bir isim olarak karşımıza çıkan Gülnur Acar Savran’ın “sevgi karşılığı çalışma” ibaresi duygusal boyuta gönderme yapmaktadır: “*Kadınlar bu işleri en sevdikleri, en yakın oldukları kişiler için yaparlar. Hatta sevginin, aşkın dışı vurulması olarak algılanır bu işlerin büyük bir bölümü. Bu öznel, ele gelmeyen, görünmeyen biçimiyle kadınların karşılıksız emeği “sevgi karşılığı çalışma”dır*”⁴ Bu bağlamda sadece güler yüzle karşılamanın değil aynı zamanda ev ve aile için yapılan temizlik, yemek, bakım gibi fiziksel boyutlu tüm işlerin de sevgi faktörüyle işlediğini yani duygusal tarafı olduğunu söyleyebiliriz. Temizlik gibi fiziki bir işte dahi sevgi faktörünün devreye girmesi bir yandan kavramın fiziksel ve duygusal olarak net şekilde ikiye bölmeyi zorlaştırsa dahi bu noktada Iris Young’ın ortaya koyduğu ev işi yuva işi ayrımı⁵ işe yarar gözükmektedir. Young’ın bu ayrımından yola çıkarak ev temizliği gibi piyasa ekonomisinde maddi karşılığı olan ev işleri fiziksel tarafı, çocuk ba-

² Memiş, E., Özyay, Ö. (2011). “Ev İçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme”. S. Sancar (Ed.). Birkaç Arpa Boyu... 21.Yüzyıla Girenken Türkiye’de Feminist Çalışmalar içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 251.

³ Akduran, Ö. (2012). Hane Devlet Piyasa. İstanbul: Sosyal Araştırma Vakfı Yayını, s.27.

⁴ Acar Savran, G. (2002). “Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx’dan Delphy’e Bir Ufuk Taraması”. Praksis. (10), s. 162.

⁵ Young, I. M. (1997). Intersecting Voices/ Dilemmas of Gender, Political Philosophy and Policy. New Jersey: Princeton University Press, s. 152.

kımı, aileyi bir araya getiren akşam yemeklerinin yapımı gibi işlerin ağırlıklı olarak duygusal tarafı oluşturduğundan bahsedebiliriz. Ev temizliği için rahatça gündelikçi alan kadınların, çocuklarını bakıcılara bırakırken vicdan azabı duyması bu ayrımın önemli bir göstergesidir.⁶ Aksu Bora'nın da evine gündelikçi çağıran kadınlarla yaptığı görüşmeler sonucunda bu kadınların yemeklerini kendilerinin yaptığını ve yaptıkları yemekleri aileyi bir arada tutan manevi bir unsur olarak gördüklerini belirtmesi de bu ayrım hususunda bir diğer örnektir.⁷ Görünmeyen emeğin duygusal ve fiziksel olarak iki boyutlu tarafı olması aynı zamanda bu emeğe maruz kalma oranının kadınların sınıfsal konumuna göre değişmesi meselesini de ortaya çıkaracaktır. Ancak ev işleri için gündelikçi kadınların çağırılmasına dair organizasyonların kadınlar tarafından yapılması kadınların bu emekten tamamıyla kurtulamadıklarını da göstermektedir.

Temizlik, bakım, sevgi göstermek, psikolojik destek vermek gibi işlerin dışında "hizmet işleri (ulaşım, eğitim vb işleri destekleme, düzenleme, sağlama), bedenle ilişkili işleri (diyet, egzersiz, güzel görünme, menstruasyon ve sağlıkla ilgili bakım işleri) ve cinsel ilişkiyi"⁸ de işin içine katan Beasley'in tanımlaması ise görünmeyen emeğin cinselliğe kadar uzanan çok boyutluluğunu bizlere göstermektedir. Ev içi işleri odağına alan feminist akademisyen Silvia Federici'nin de belirttiği üzere, toplumda cinsellik kadınların erkeği tatmin etme görevi gibi görülmesi sonucu kadınlar bu husustaki isteklerini göz ardı ettiklerinden cinsellik de hem fiziksel hem de duygusal boyutlarıyla tıpkı bakım emeği gibi görünmeyen emeğin kapsamına girmektedir.⁹

Özetle çok daha kapsamlı bir tanımlama yapacak olursak, görünmeyen emek meta ekonomisinde bir karşılığı olmayan, kadınlar tarafından gerçekleştirilen "ev işini, erkeklerin gelir getirici işleri için çalışmayı, aile fertlerine duygusal hizmet vermeyi, çocuk bakımını, ailenin düştükün ve hasta fertlerinin bakımını, kocalara cinsel hizmet vermeyi ve çocuk doğurmayı (...) tatiller için yer ayırtmayı, hasta akrabaları hastanede ziyaret etmeyi, aile dükkanında çalışmayı, komşulara yardım etmeyi, aile fertlerine moral destek vermeyi"¹⁰, kocalar için güzel ve bakımlı olmayı kapsamaktadır.

⁶ Özkaplan, N. (2009). "Duygusal Emek ve Kadın İş Erkek İş". Çalışma ve Toplum. 2(21), s. 17.

⁷ Bora, A. (2018). Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 126.

⁸ Beasley, 1994:33'ten aktaran Ogle, G. (2000), s. 102; Devrim Başterzi ve Yılgör, 2012, s. 532.

⁹ Federici, S. (2014). Sıfır Noktasından Devrim: Ev İşini Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele. D. Meral, H. Mertol, Ö. Avcı (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık (orijinal baskı tarihi 2012).

¹⁰ Delphy, C., Leonard D. (1992). Familiar Exploitation, Londra: Polity, ss. 78-79.

Türkiye'deki Feminist Çevrenin Görünmeyen Emek Meselesine Bakışı

Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere geniş ve karmaşık bir kapsama sahip görünmeyen emek öncelikle Türkiye'deki feminist çevrenin de ilham aldığı Batılı feministlerin gündemine oturmuştur. Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins* eserinde kadınların ev işleriyle ötekileştirilmesine ve bu işlerin kadınlarla erkekler arasında paylaşılması gerekliliğine dair vurguyla¹¹ temellerini atan bu mesele 1969'da Margaret Benston'ın "Kadınların Kurtuluşunun Ekonomi Politikası" metniyle birlikte tartışma konusu olmaya başlamıştır. Benston'ın Marksist bir çerçeveye kapitalist ekonominin ev içi alanı piyasa dışında konumlandırılması sonucu kadınların emeklerinin görünmezliğe büründüğünü anlatan bu metnindeki ekonomi temelli bakış¹² Wally Seccombe, Peggy Morton, Silvia Federici, Mariarosa Dalla Costa, Selma James gibi diğer Marksist feministlerin konuya ilişkin yazılarında da görülmektedir.¹³ Bu isimlerden Silvia Federici, Mariarosa Dalla Costa ve Selma James ise görünmeyen emekle mücadele edebilmek adına ev içi işlerin ücretlendirilmesine yönelik söylemler geliştirmişlerdir. Marksist feministlerin meseleyi kapitalizme bağlayan görüşleri, Sosyalist feminist Heidi Hartmann'ın "Marksizmin ve Feminizmin Mutsuz Evliliği" metninde patriarkal kapitalizm kavramlaştırmasıyla geliştirilmiştir. Daha açık ifade edecek olursak, Hartmann bu kavramlaştırmasıyla kadınların ev içindeki emeklerini görünmez kılan şeyin tek başına kapitalizm değil, kapitalizmden önce de var olan erkek egemenliğini sağlama alan patriarkal sistemin kapitalist formlara kendini uyarlaması olduğundan söz etmektedir.¹⁴ Sosyalist feminizmin kapitalizm ve patriarkayı birlikte düşünen¹⁵, Marksist feminizmin de ka-

¹¹ Beauvoir'ın konuya bakışını daha detaylı şekilde incelemek için bkz: Beauvoir S., (1993). *İkinci Cins*. (çev: Bertan Onaran). İstanbul: Payel Yayınları.

¹² Kadınların Kurtuluşunun Ekonomi Politikası, Anonim, 2019

¹³ Diğer Marksist feministlerin konuyla ilişkili görüşleri için bkz: Seccombe, W. (1974). "The Housewife and Her Labour Under Capitalism". *New Left Review*. (83), 3-24.; Morton, P. (1971). "A Woman's Work Never Is Done". E. Altbach (Ed.). *From Feminism To Liberation*. Cambridge: MA Schenkman Publishing, 211-227.; Federici, S. (2014). *Sıfır Noktasından Devrim: Ev İşini Üreten Üretim ve Feminist Mücadele*. D. Meral, H. Mertol, Ö. Avcı (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık (orijinal baskı tarihi 2012).; Dalla Costa, M. (2015). *Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi*. Kolektif (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık (orijinal baskı tarihi 1975).; James, S. (2010). *Cinsiyet, Irk, Sınıf Kadınlarından Yeni Bir Perspektif*. A. Sönmez, N. Ilgicioğlu ve S. Gündoğan (çev.), İstanbul: Bgst Yayınları (orijinal baskı tarihi 1975).

¹⁴ Hartmann, H. (2020). "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği". *Kadının Görünmeyen Emegi*. 4. Baskı. G. Acar Savran ve N. Tura Demiryontan (hzl.). İstanbul: Yordam Kitap, 157-206.

¹⁵ Sosyalist Feminizm içerisinde mesele yalnızca Hartmann tarafından işlenmemiş olup, Juliet Mitchell, Zillah Eisenstein ve Iris Young gibi isimlerde bu hususta görüşler sunmuşlardır. Detaylı bilgi için bkz: Özdemir, Ö. (2017). "İki Sistemli Kuram Olarak Sosyalist Feminizm". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 9(2), 395-414., Atasü Topçuoğlu, R. (2009). "Kadın Emegi Nasıl Değersizleşir? Enformel Alan ve Ataerkilliğin Eklemlenme Mekanizmaları: Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme". *Praksis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi*. (20), ss. 87-104.

pitalizm odaklı bakış açısına karşı Christine Delphy'nin 1970'de "Baş Düşman" metniyle öne çıktığı maddeci feminizmde ise daha çok kadınların görünmeyen emek altında ezilmesinde kadın olma durumlarının yattığı öne sürülmüştür. Hatta temel sorunsal kapitalizmin kadınları bu emeğe mahkûm etmesinden ziyade kadınların bu emeğe maruz kalması etrafında şekillenmiştir.¹⁶ Radikal feminizmde ise Shulamith Firestone'un ifadelerinde de görüldüğü üzere özellikle kadınların üremelerinden kaynaklı ev içi işlerin kadın işi olarak görüldüğüne dair bir vurgu söz konusu olmakla birlikte ev içi işlerin kadın ve erkek arasında paylaşılması önerilmiştir.¹⁷

Benston, Delphy, Hartmann, Firestone gibi Batılı feminist çevrenin gündemine bu şekilde oturan görünmeyen emek ancak 1980'li yıllarda Türkiye'deki feministlerin tartıştıkları bir mesele haline gelebilmiştir. Meselenin toplumumuza daha önce tezahür etmemesinin temelinde ise özellikle 80 darbesi evvelindeki politik karmaşıkların feminizmin görünürlüğünü engellemesi yatmaktadır. 80'li yılların politik yasaklı dönemi aslında politika dışı gibi görülen feminizmin yükselişi için de güzel bir boşluk oluşturmuştur. Feminist isimler de özellikle Batı'daki görünmeyen emek tartışmalarını bir nevi ithal ederek bu boşluktan faydalanmışlardır. Türkiye'deki feminist çevrede 1982 yılında Ferhunde Özbay'ın "Ev Kadınları" makalesiyle ve Şirin Tekeli'nin *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat* kitabıyla zemin bulan görünmeyen emek serüveni Marksist feminizmin meseleyi kapitalizm etrafında okuyan tek yönlü bakışından ziyade Sosyalist feminizmin patriarkal kapitalizm kavramlaştırmasıyla vücut bulmuştur.¹⁸

Meseleye patriarkal kapitalizm vurgusuyla bakma hali Özbay'ın ve Tekeli'nin bu ilk söz etmelerinden sonra da feminist çevrede devam etmiştir. Görünmeyen emek teorisinin ülkemizdeki feminist çevrede başat isimlerinden biri olan Gülnur Acar Savran'ın çeşitli metinlerine bakıldığında; görünmeyen emeği fiziksel ev işlerinden duygusal ve cinsel işlere kadar geniş kapsamlı bir şekilde tanımladığı, mesaisiz, karşılıksız ve kadınlara aitliğinin doğallığı yönleriyle vurguladığı ortadadır. Dahası "sevgi karşılığı çalışma" kavramlaştırmasıyla da bu emeğin görünmezliğinin temelini ortaya koyarak meselenin özüne inmiştir.¹⁹ Kısacası Acar Savran, geniş kapsamlı ve çok boyutlu şekilde

¹⁶ Delphy, C. (2020). "Baş Düşman". *Kadının Görünmeyen Emeği*. 4. Baskı. G. Acar Savran ve N. Tura Demiryontan (hzl.). İstanbul: Yordam Kitap, ss. 89-114.

¹⁷ Firestone, 1979: 9'dan aktaran Donovan, J. (2020). *Feminist Teori Entelektüel Gelenekler*. 13. Baskı. A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları (orijinal baskı tarihi 1985), s. 277.

¹⁸ Özbay, F. (1982). "Ev Kadınları", *Ekonomik Yaklaşım*. 3(7), ss. 209-225, Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim Yayıncılık, ss. 62-63.

¹⁹ Acar Savran, 1985; Acar Savran, 1988; Acar Savran 2002; Acar Savran, 2020

betimlediği görünmeyen emeği Hartmann'dan ithal ettiği patriarkal kapitalizm söylemiyle anlamlı hale getirerek kavramsal bir çerçeveye oturtmuştur. Gülnur Acar Savran'ın bu bakış açısı toplumzdaki feminist çevrenin diğer isimlerinde de görülmektedir. Yıldız Ecevit'in ev işlerinin yürütmesinde yeniden üretim süreçlerine ve patriarkaya yer vermesi, Hacer Ansal'ın görünmeyen emekten erkeklerin ve kapitalistlerin birlikte kar sağlamasına yönelik vurgusu, Melda Yaman'ın görünmeyen emeğin kadınlara aitliğinin yanıtını kapitalizmle birlikte patriarkada aradığını belirtmesi bu duruma örnektir.²⁰

Türkiye'deki feminist çevrede meseleyi kapitalizmin ve patriarkanın birlikteliğiyle açıklayan Sosyalist feminist yönelim kendine ağırlıkla yer bulsa da Delphy'nin maddeci çizgideki görüşünü paylaşan isim de yok değildir. Bu noktada Ayşe Düzkan'ın 1989 yılındaki *Feminist* dergide ev içi işlerin erkek egemen sistemden ötürü kadınlara ait olduğunu vurgulayan söylemi dikkat çekmektedir.²¹ Ayşe Düzkan'ın bu tavrı Türkiye'deki feminist hareket açısından bir çeşitlilik oluştursa da son yıllarda yapılan feminist yöntem izleyen çalışmalar da genel olarak meseleye patriarkal kapitalizm ekseninde bakmış gözükmektedir.²² Feminist çevrenin kadınları görünmeyen emekten kurtarmak adına politika girişimlerine bakıldığında da salt bir patriarka temelli söylemden ziyade kapitalizmi de içine alan bir çözümleme olduğu ortadadır. 1997 yılında Özgürlük ve Dayanışma Partisi'ndeki, içerisinde Gülnur Acar Savran gibi Sosyalist feminist isimlerin bulunduğu, kadınların düzenledikleri konferansta ev işlerinin kadın ve erkek arasında bölüşülmesinden ziyade bu işleri toplumsallaştırmaya yönelik ifadeleri²³, Sosyalist Feminist Kolektif'in ev işi reddi ve babalık izni vurgusu yaparken diğer taraftan devlet tarafından açılacak ücretsiz kreşlere ve bakım evlerinden söz etmesi bu duruma örnektir.²⁴ Her ne kadar patriarkal kapitalist temelli bakış açısı ve bu politika girişimleri önemli olsa da çocukların birkaç saat bırakıldığı kreş, babalık izni ve kadınların ev işi yapmayı reddediyorum demesi de yeterli değildir. Çünkü ev içi özel alana tekabül ettiğinden ev işlerinin eşit olarak

²⁰ Ecevit, 1989; Ansan, 1989; Yaman, 2012.

²¹ Düzkan, A. (1989). "Kadın Kurtuluşunun Ekonomi Politikası Üzerine". *Feminist*, (6), s. 10.

²² Bu noktada şu çalışmalar örnek gösterilebilir: Bora, A. (2018). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.; Karakaya, H. (2018). "Görünmez Emek ve Ev Kadınları". *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 73-93.; Urhan, B. (2016). "Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet", F. Saygılıgil (hzl.). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde. Ankara: Dipnot Yayınları, 119-149.; Ulu, T. (2018). *Kadın Emeğinin Görünmeyen Yüzü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi SBE.

²³ A.g.e., s. 8.

²⁴ Kadın emeği politikalarımızda geçen yıl, Anonim, 1 Eylül 2011; Acar Savran, 2010, s. 22; Atıl-gan, 2010, s.32

paylaşımını sağlamak o kadar da kolay bir şey değildir. Bu ancak kadınların ve erkeklerin bilinçlendirilmesiyle olacak gibidir. Bu bilinçlendirme ise dar bir feminist çevreye hitap eden teorik ağırlıklı yayınlardansa toplumun geniş kesimlerine hitap edebilecek gündelik hayattan kesitler sunan yazılı eserlerle sağlanabilir gözükmektedir. Dolayısıyla bu noktada gündelik dille yazan, romanları satış rekorlarına ulaşan, feminist kimliğiyle toplum tarafından tanınan Duygu Asena'nın gündelik hayattan kesitler sunan romanlarına bakmak önemlidir.

Duygu Asena'nın Romanlarında Görünmeyen Emek

Gazeteci, roman yazarı ve feminist kimliğiyle tanınan, pedagoji eğitimi almış olan ve çocukluğunda özellikle babası tarafından patriarkal baskılara maruz kaldığından söz eden Asena, ağırlıklı olarak feminizm konularına yer verse de feminist hareketle de mesafeli olmuştur. Hatta verdiği röportajlarda kendisini herhangi bir harekete dahil etmediğinden sıklıkla söz eden ünlü isim haksızlıklara baş kaldıran karakteri sayesinde feminizmi bulmaya başladığını ve eşitlikçi feminizm çizgisinde olduğunu belirtmiştir.²⁵ Asena'nın bir nevi kendini konumlandığı bu kimliği ona veren şey ise aslında 1987 yılında yayımladığı satış rekorları kıran *Kadının Adı Yok* romanı olmuştur. Bu romanda yazımızın konusunu oluşturan görünmeyen emeğin izlerini sürebileceğimiz çeşitli anlatılar bulunmaktadır. Zaten romanını adlandırması dahi kadının yaptığı temizliğin, yemeğin, bakımın, cinsel hizmetin görünmediğini bizlere göstermektedir. Romanın adı olmayan karakterinin babası ile annesi arasındaki ilişkiye dair aşağıdaki anlatısı bu noktada önemli bir örnektir:

*"O sırada babamın yukarıdan sesi geldi, "Sütüüüm!" Annem, "Ah, uyanmış," dedi. Yellim yepenek mutfağa, babamın her sabah yatakta içtiği sütünü ısıtmaya gitti. Babam işe geç gider, annem her sabah erkenden kalkıp önce onun sütünü ısıtıp yatağına götürür, sonra iki dakika pişmesi gereken yumurtalarını hazırlar, onu zamanında aşığıya çağırır, daha sonra da bizim üstüne tereyağı ve vişne reçeli sürülmüş kızarmış ekmeğin dilimlerimizi hazırlar. Ve bütün bunlar için babam ona istediği parayı vermez"*²⁶

Bu noktada Asena, evi çekip çeviren kadının emeğinin maddi bir karşılığa evrilmediğini gösterirken aslında Marksist feminist bir açıdan meseleye bakıyor gibi görünse de temel derdinin bu işleri kadınların omzuna yüklenmesi olduğunu şu diyaloglarla göstermiştir:

"Neden babaların memesinden süt içilmiyor?"

"Çünkü bu iş annelerin görevi."

²⁵ Andaç, 2004, ss. 118; Dinçer ve Uncu 2006, ss. 158-159, 161-162; Yılmaz, 1997.

²⁶ Asena, D. (2013). *Kadının Adı Yok*. 66. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap, ss. 19.

“Neden babaların görevi değil? Onların görevi nedir?”

“Onların görevi çocuklarını... en iyi biçimde yetiştirmek. Onlar para kazanırlar, eve getirirler, çocuklarını en iyi biçimde giydirir, okutur, büyütürler”(...)

“Siz niye çalışıp para kazanmıyorsunuz? Memeniz var diye mi? Süt veriyorsunuz diye mi?”

“Olur mu kızım. Biz de istesek çalışırız ama vakit yok ki; o zaman sizi kim büyütecek?”²⁷

Burada yalnızca bu işlerin kadınlar tarafından yapılması sorgulanmaz, aynı zamanda bu işlerin kadınların görevi gibi görülmesinin toplumda doğallaştırılmasına gönderme yapılır. Asena'nın göndermeleri bununla sınırlı olmamakla birlikte, ev işlerinin kadınlara aitliğini çocukluğunda dahi sorgulayan karakterinin bile bu işleri evliliğinde görev gibi algıladığını anlatmıştır:

“Her sabah erkenden kalkıyorum, Ci-Ci servisine yetişsin diye kalkıp çayı koyuyorum, kahvaltıyı hazırlıyorum, o gidiyor... (...) O gittikten sonra biraz daha yatıyorum, sonra hemen alışverişe çıkıyorum...Annemin tarif ettiği yemekleri, defterimden okuya okuya yapıyorum, et soteler, imambayıldılar, kremalı elma tatlıları... Sonra akşam caddeye çıkıyorum, servisinin gelmesini bekliyorum, servisten iniyor, sarmaş dolaş eve gidiyoruz...Sofrayı hazırlıyorum, yememiz 10 dakika kadar sürüyor...(...)Artık ilk günlerdeki gibi, “Eline sağlık, nefis olmuş” filan gibi şeyler de söylemiyor. Tabii neden söylesin ki, hep güzel oluyor işte, alıştı artık. Bu benim işim.”²⁸

Bu anlatı kadınların görünmeyen emeğinin yalnızca temizlikle, yemekle değil aynı zamanda kocayı sarmaş dolaş, heyecanla karşılamaya kadar varan, Gülnur Acar Savran'ın “sevgi karşılığı çalışma” dediği, duygusal tarafa da ulaştığını göstermektedir. Romanda işin duygusal tarafı bununla sınırlanmamış olup, kadın karakterlerin cinselliği kocalarını mutlu etmek için görev gibi yaşadıklarına yönelik çeşitli ifadeler vasıtasıyla cinsellik de bu bağlamda sunulmuştur.²⁹

Yukarıda örnek gösterilen diyaloglardan da anlaşılacağı üzere, Asena romandaki kadın karakterlerinin gündelik yaşamını okuyucuya aktarırken adeta görünmeyen emeğin ne olduğunu somut bir çerçeveye oturtmuştur. *Kadının Adı Yok* ile görünmeyen emeğin şemasını çıkaran Asena hem bu romanında hem de daha önce adını geçirdiğimiz diğer romanlarında kadınların bu emekten azat olabilmesi adına karakterlerine toplumu bilinçlendirici bir misyon yüklemiştir. Bu bağlamda kadın karakterlerinin bazılarının evde

²⁷ A.g.e., ss. 12.

²⁸ A.g.e., ss. 67-68.

²⁹ A.g.e., ss. 92, 47, 152.

yaptıkları işlerden ötürü isyan eden söylemleriyle başarıya ulaştıklarına yer vermiştir. *Kadının Adı Yok*'un adı olmayan karakterinin aşağıdaki sözleri bu hususta dikkat çekici bir örnektir:

"Saat sekizde, "Eveet, ne yiyoruz" dedi... (Bok) dedim... içimden... "Hiçbir şey" dedim, "Çok yorgunum, hiçbir şey alamadım, hiçbir şey yapamadım" ... Gözleri büyüdü, büyüdü... "Şaka mı ediyorsun?" dedi. "Hayır şaka değil, hiçbir şey alamadım, hiçbir şey yapamadım." Koşa koşa mutfağa gitti, buzdolabının kapısını açtı... Bir kuru kaşar peynir ile bir parça reçel var... Ciddi olduğumu anladı... Sanki yer yerinden oynamış gibi bembeyaz bir suratla, "Peki ne yapacağız şimdi" dedi... "İstersen dışarıda yeriz dedim... sanıyorum bunu bir günlük hezeyan sanıyorum... Ertesi gün ve daha ertesi gün aynı sahne yineleni. (...) Baktım ertesi gün, eli kolu paketlerle gelmiş... "Hadi şunları pişir" dedi. (Bana bak, bana emredip durma, ben senin cariyesi değilim, senin kadar çalışıyorum, sana yakın para kazanıyorum, senin kadar eğitimliyim, sen kendini ne sanıyorsun da beni kendine hizmet ettirip duruyorsun... Senin benden ne üstünlüğün var ha ne üstünlüğün... Kopasınca şeyin mi üstünlüğün?) Aramızdaki saygıyı bozmamız gerek... "Hadi şekerim, gel birlikte pişirelim" diyorum. (Gelse mi, gelmeseydi mi...) Kararlılığımdan ürkmüş görünüyor... Ağzını çarpıtarak gülüyor, belaya çattık der gibi, lütfedermiş gibi mutfağa giriyor... "İstersen bir de önüme önlük takayım ha" diyor, benimkini alıp uzatıyorum, "Taksan iyi olur, elin alışık değil, üstünü kirletirsin" diyorum, fırlatıp atıyor önlüğü... Ama soğanları doğrayıp fasulyeleri ayıklıyor... Kim koydu beynimdeki ışığı oraya... Neredeymiş o ışık şimdiye dek..."³⁰

Kadının Adı Yok'un devamı niteliğinde olan ve 1989 yılında yayımlanan *Aslında Aşk Da Yok* romanında da Asena, kadın karakterlerin benzer başkaldırılarını okuyucularına sunmuştur:

"Benim görevim yemek yapmak değil, ama canım isterse yapıyorum. (...) benim görevim yatağı toplamak değil, istersem topluyorum, benim görevim kahvaltıyı hazırlamak da değil, erken kalkarsam hazırlıyorum. Ne kadar basit her şey." (Asena, 1996: 55)

(Adı olmayan karakter): "Aydın, ben de işimde en az senin kadar başarılıydım, diyorum ki, bir süre sen işinden ayrıl, çocuğa bak. Ben işe gireyim, baktık olmadı, ben ayrılırım. Böylece nöbetleşe bebeği büyütürüz."

(Aydın): "Harika bir fikir, neden olmasın?"

(Adı olmayan karakter): "Evet, neden olmasın, gülüyorsun ama, neden ben işimden olayım da, sende hiçbir değişiklik olmasın? Her zaman demez misin, bebek iki kişinin ortak ürünüdür diye? O zaman özveriler de iki kişiye eşit bölüşülmeli. Süt de veremiyorum, o zaman neden ben evde oturuyorum?"

(Aydın): "Sen bırak şu bölüşmeyi, eşitliği falan da bugüne dek geçirdiğin günlere bak. Bebeği kardeşine bile bırakamadın. Sokağa çıkarken bile yanından ayırmadın,

³⁰ A.g.e., ss. 92-93.

*kendinden geçtin. (...) Peki ben işten çıkayım, ona bakayım, için rahat bana bile bırakmazsın ki sen! Öyle değil mi, yanıtlanana beni?*³¹

Bu ifadeleri göz önüne aldığımızda Asena'nın romanlarının ev işinin reddi konusunda kadınları cesaretlendirici ve bilinçlendirici bir tarafı olduğu ortadadır. Asena'nın bu iki romanı gündelik diyaloglarla kadınların görünmeyen emek vasıtasıyla ezildiğini ve bu ezilmeye başkaldırıışlarını okuyucusuna net bir mesaj şeklinde iletmektedir. Asena'nın görünmeyen emeğe dair göndermede bulunan 2001'de yayımlanan ve okuyucuların geri dönüşlerine göre bölümlerini yazdığı *Aslında Özgürsün* ile 2003'te yayımlanan *Aşk Gidiyorum Demez* romanlarında da diğer iki romanı kadar yoğun olmasa da, bilinçlendirme amacı güdüldüğü görülmektedir. *Aslında Özgürsün* romanındaki kadın karakterin "Evet alıştırmamak lazım. Birkaç kez yaptın mı tamam bu senin işin artık, hep bekliyorlar. Niye yapayım ki, kendi eli yok mu o yapsın..."³² sözleri ve *Aşk Gidiyorum Demez* romanındaki şu ifadeler bu bağlamda önemli örneklerdir:

*"(...) ev ona ait ama beyimiz kılını bile kıpırdatmıyor, evin her şeyiyle sen ilgilenip onu şaşırtarak memnun etmeye çalışıyorsun. Çok mu keyifli işler bunlar? Keyifliyse o nerede? Onun yorulmasını engelliyor, ama sen yoruluyorsun. Ona hizmet ederek kadınlık yaptığını sanıyorsun. Hizmetçi ruhlu, köle kadınlardan ne farkın var şimdi? Bunun değerini anlayacak mı sanıyorsun, anlamayacak ve yaptıklarımı zaten senin doğal görevin sanıp bundan böyle hep bekleyecek."*³³

Kadının Adı Yok ile başlayan Asena'nın bu roman serüveni, kadınların görünmeyen emek olarak kavramlaştırılan eve dair işler aracılığıyla ezildiğini, bu işlerin ilgi ve sevgiyi içermesinden ötürü duygusal tarafa sahip olduğunu, cinsellik de dahil olmak üzere hepsinin kadınların görevi şeklinde algılandığını ve bunun erkekler hatta kadınlar tarafından doğallaştırıldığını okuyucuya göstermeye çalışmıştır. Hatta Gülnur Acar Savran'ın "sevgi karşılığı çalışma" ve Christine Delphy'nin patriarka çerçevesindeki teorik açılımlarını adeta gündelik dile, hayata ve kavramlara uyarlayarak somutlaştırmıştır. Diğer bir ifadeyle görünmeyen emek meselesinin teorik kalıplardan çıkarak topluma mal olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda romanlarda karakterlerin ev işlerini sorgulamaları, bu işlere başkaldırmaları ve erkeklerle iş paylaşımına yönelik ifadeleri kadınları ve erkekleri bilinçlendirecek bir çağrı metnine bürünmüştür. Bu noktada Asena'nın romanlarının toplumda feminist bir bilinç oluşturabilecek nitelikte olduğu görülmektedir. Feminist çevrede önemli isimlerden olan Şirin Tekeli'nin ve Gülnur Acar Savran'ın *Kadının Adı Yok* romanına ilişkin aşağıdaki sözleri de bu durumun bir göstergesidir:

³¹ Asena, D. (1996). *Aslında Aşk Da Yok*. 35. Baskı. İstanbul: Milliyet Yayınları, ss. 141.

³² Asena, D. (2001). *Aslında Özgürsün*. 18. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap, ss. 16.

³³ Asena, D. (2021). *Aşk Gidiyorum Demez*. 18. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap, ss. 175.

"Bence bu kitap salt bir kadının öyküsü olmanın ötesinde giderek kadınları asgari bir kadınlık bilincinde buluşmaya davet eden bir çağrı, Türkiye'de yazılmış ilk özgün feminist manifestodur (...) Duygu Asena'nın mesajı, 1949'da "İkinci Cins"i yazan Simone de Beauvoir'dan, 1963'te "Kadınlığın Gizemi" ni yazan Betty Friedan'a kadar eşitlikçi feminizmin ortaya koyduğu ana mesajla aynıydı: "Güçlü olmak için çalışıyorum. Onlardan bir eksikim olmadığını kanıtlamak için çalışıyorum. Kimseye muhtaç olmak istemiyorum". Asena yeni bir mesaj vermiyordu. Ama kitabı önemli kılan, bu mesajın ilk kez 1987 Türkiye'sinde, bu kadar açık ve net biçimde dile getirilmesi, kendi yaşamından giderek üretilmesi ve bizim sözcüklerimizle savunulmasıydı"³⁴

"(...) özellikle de Kadının Adı Yok'la başlayarak romanlarında, tek tek kadınları kendi yalnızlıklarından ve suçluluklarından kurtaracak biçimde seslendi onlara; kendisini ortaya koyarak bir özgür kadın modeli sundu ve bu biçimde bireyler olarak güçlenmeye çağırdı kadınları"³⁵

Feminist çevreden isimlerin yukarıdaki sözleri dışında *Kadının Adı Yok* ve *Aslında Aşk Da Yok*'un yüksek satış oranları, okuyucuların olumlu dönüşleri³⁶, *Aslında Özgürsün*'ün okuyucularla interaktif olarak yazıldığı göz önüne alındığında, Asena'nın romanlarının toplumu bilinçlendirme konusunda başarılı olduğu söylenebilir.

Sonuç

Duygu Asena'nın romanlarında görünmeyen emeğe dair izler aramaya niyet ettiğimiz bu çalışmada öncelikle görünmeyen emek kavramının içeriğini, niteliğini, Batı'daki feminist çevrede nasıl filizlendiğini ve bu filizlenmenin Türkiye'deki feminist cenaha nasıl yansıdığından söz ettik. Ardından gündelik dille yazan, kadın sorunlarıyla haşır neşir olan ve feminist kimliğiyle toplumda tanınan Asena'nın romanlarını görünmeyen emek bağlamında ele alarak bu romanların ve Türkiye'deki feminist çevrenin meseleyi irdeleyişi arasındaki ilişkiye odaklandık. Bu odaklanmayla birlikte söz konusu romanların görünmeyen emek konusunda toplumda feminist bilinç oluşturabilme meselesini tartışmaya açtık. Söz konusu tartışmayı açarken kadınların görünmeyen emek altında ezilmesine ve bu durumun da toplumun geneli tarafından fark edilmemesine dikkat çekmede yalnızca feminist cenahın teorik ve politik çerçevesinin değil aynı zamanda Duygu Asena'nın gündelik hayatı ve kadın sorunlarını içeren romanlarının da etkili olduğu önermesinden hareket ettik.

³⁴ Kitap/*Kadının Adı Yok* Duygu Neyi Yakaladı?, Anonim, 1987.

³⁵ Acar Şavran'dan aktaran Koçali, F. (2006). "Feministler Adına Da Teşekkürler...". *Amargi*. Güz. (2), ss. 11.

³⁶ Asena bir söyleşisinde *Kadının Adı Yok* romanını yayımladıktan sonra kadınlardan bu romanın hayatlarını değiştirdiğine yönelik geri dönüşler aldığını söylemiştir. Bknz: (Söyleşi, Anonim, 2003).

Bu bağlamda Asena'nın romanlarının görünmeyen emek teorisyenlerinin kavramsal çerçevesinin gündelik hayattaki uygulaması olduğunu gördük. Romanlardaki ev işi reddine dair harekete geçirici söylemin Sosyalist Feminist Kolektif'in politikalarıyla uyumluluğunu saptadık. Ancak Türkiye'deki feminist çevrenin ağırlıklı olarak kapitalizm üzerinden meseleyi irdelediğini düşünürsek, Asena'nın romanlarının daha farklı bir yerde durduğu ortadadır. Çünkü Asena'nın romanları kadınların görünmeyen emeğe mahkumiyetinde kapitalizmden söz etmeden ana odağına bu işlerin kadınlar tarafından yapılmasını almıştır. Bu noktada da romanlar daha çok Delphy ve Ayşe Düzkın gibi isimlerin dile getirdiği maddeci feminizm çerçevesine oturmaktadır.

Öte yandan niyeti teorik bir açılım yapmak olmayan, feminist bir gruba girmekten kaçınan Asena'nın romanlarını görünmeyen emek bağlamında tamamen feminist bir yaklaşıma ait görmek ele aldığımız romanların özgün tarafını görmemizi de engelleyecektir. Çünkü Asena hem aldığı pedagoji eğitiminin hem de haksızlıklara karşı gelen kişiliğinin etkisiyle olsa gerek toplumu kadın sorunları konusunda bilinçlendirmeyi kendine hedef edinmiştir. Bu uğurda romanlarında edebiyat yapmak yerine gündelik bir dilde kadınların ev içinde emekleriyle ezildiğini anlatmıştır. Romanlarının satışı ve okuyucu yorumları da göz önüne alındığında Asena'nın bu anlatısı toplumda, feminist çevrenin çağrılarına nazaran daha fazla karşılık bulmuş gözükmektedir. Zaten feminist çevrenin meseleyi kapitalizm, patriarka, görünmeyen emek gibi soyut ifadelerle ele aldığını düşündüğümüzde, Asena'nın romanlarının toplumu bu konuda bilinçlendirmede daha önde olmasını anlayabiliyoruz. Özetle Asena romanlarıyla toplumumuzdaki feminist çevrenin görünmeyen emeğe yönelik soyut anlatısını topluma indirip somutlaştırmış diğer bir deyişle teorik çerçeveleri bir nevi gündelik yaşama uyarlayarak konuyu dar bir zümreden geniş halk yığınlarına taşımıştır. Asena'nın bu önemli tarafını feminist çevrenin önemli isimlerinden Şirin Tekeli'nin şu sözlerinde de görebiliriz:

“Bizler, dünya kadın hareketini, eylemlerini, kazanımlarını, teorik problemleri yakından izliyorduk. Meselenin kapitalizmle, sosyalizmle, demokrasi ile ilişkilerini derinliğine tartışıyorduk. Ama, öylesine kabız, kara kuru bir dille konuşuyorduk ki, insanların bizi dinlemesi, anlaması, dediklerimize katılması, fikirlerimizi benimsemesi pek kolay değildi. İşte Duygu'nun feminist hareket bakımından asıl büyük önemi burada ortaya çıktı. (...) meseleleri bizlerin yaptığımızdan çok farklı, çok anlaşılır bir dille anlattığı için de sorunlar gündeme oturdu.”³⁷

³⁷ Tekeli, Ş. “Şirin Tekeliden Duygu İçin”. Bianet. 1 Ağustos 2006 <https://m.bianet.org/bianet/kadin/83117-sirin-tekeliden-duygu-icin> (25 Kasım 2021).

Kaynakça

- Acar Savran, G., Tura Demiryontan, N. (hızl.). (2020). Kadının Görünmeyen Emeği. 4.Baskı. İstanbul: Yordam Kitap.
- Acar Savran, G. (1985). "Sosyalist Feminizm Olanaklı Mı?". 11. Tez. (1), 139-151.
- Acar Savran, G. (1988). "Biz Sosyalist Feministiz". Kaktüs. (1), 7-16.
- Acar Savran, G. (1997). "Kadın Emeği Nasıl Özgürleşecek?". Pazartesi. (33), 8-9.
- Acar Savran, G. (2002). "Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'dan Delphy'e Bir Ufuk Taraması". Praksis. (10), 159-210.
- Acar Savran, G. (2002). "Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'dan Delphy'e Bir Ufuk Taraması". Praksis. (10), 159-210.
- Acar Savran, G. (2010). "Feminist Sosyal Hak Taleplerinin Mantığı Üzerine". Feminist Politika. (6), 21-23.
- Akduran, Ö. (2012). Hane Devlet Piyasa. İstanbul: Sosyal Araştırma Vakfı Yayını.
- Andaç, F. (2004). Edebiyatımızın Kadınları 1: Edebiyatımızın kadınlarıyla yapılmış söyleşiler. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Anonim (1987). "Kitap/ Kadının Adı Yok Duygu Neyi Yakaladı?", Nokta, 4 Ekim 1987.
- Ansal, H. (1989). "Kapitalist Üretimde Cinsiyetçilik". 11. Tez. (9), 8-22.
- Asena, D. (1996). Aslında Aşk Da Yok. 35. Baskı. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Asena, D. (2001). Aslında Özgürsün. 18. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Asena, D. (2013). Kadının Adı Yok. 66. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Asena, D. (2021). Aşk Gidiyorum Demez. 18. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap
- Atılğan, S. (2010). "Kadınlık Yüklerimiz, Duygusal Açmazlarımız", Feminist Politika. (6), 31-32.
- Bora, A. (2018). Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delphy, C., Leonard D. (1992). Familiar Exploitation, Londra: Polity.
- Delphy, C. (2020). "Baş Düşman". Kadının Görünmeyen Emeği. 4. Baskı. G. Acar Savran ve N. Tura Demiryontan (hızl.). İstanbul: Yordam Kitap, 89-114.
- Devrim Başterzi, A., Yılgör, A. (2013). "Görünmeyen Emeğin Görünürlüğü Üzerine Bir Tartışma". Ş. Yüksel, L. Gülseren ve A. Devrim Başterzi (Ed.). Kadınların Yaşamı ve Kadın Ruh Sağlığı içinde. Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları, 531-543.
- Diñçer, F., Uncu, Ü. (2006). "Ayşe'ler Uyanın, Ali'leri Eğitin: Duygu Asena ile Yayıncılık Hayatı Ve Feminizm Üzerine Söyleşi" Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar. (1) 155-166.
- Donavan, J. (2020). Feminist Teori Entelektüel Gelenekler. 13. Baskı. A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları (orijinal baskı tarihi 1985).
- Düzkan, A. (1989). "Kadın Kurtuluşunun Ekonomi Politikası Üzerine". Feminist. (6), 9-11.
- Ecevit, Y. (1989). "Kadın Dayanışması ve Kadın Örgütlenmeleri". 11.Tez. (9), 57-79.
- Federici, S. (2014). Sıfır Noktasından Devrim: Ev İşini Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele. D. Meral, H. Mertol, Ö. Avcı (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık (orijinal baskı tarihi 2012).
- Hartmann, H. (2020). "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği". Kadının Görünmeyen Emeği. 4. Baskı. G. Acar Savran ve N. Tura Demiryontan (hızl.). İstanbul: Yordam Kitap, 157-206.

- İhsan Yılmaz, "Duygu Asena Son Kitabı Aynada Aşk Vardı ile Üç Kuşak Kadının Aşk Hayatını Anlatıyor", *Hürriyet*, 13.12.1997.
- Kadın Emeği Politikalarımızda Geçen Yıl. Mutfak Cadıları. 1 Eylül 2011 <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/feminist-politika/buelten-mutfak-cad-lar/kadin-emeği-politikalarımızda-gecen-yil/> (30.05.2021)
- Koçali, F. (2006). "Feministler Adına Da Teşekkürler...". *Amargi. Güz. Sayı: 2*, 10-11.
- Margaret Benston: Kadınların Kurtuluşunun Ekonomi Politikası. (6 Ekim 2019) <http://gercegingunlugu.blogspot.com/2019/10/margaret-benston-kadnlar-kurtulusunun.html> (3 Ocak 2021).
- Memiş, E., Özay, Ö. (2011). "Ev İçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme". S. Sancar (Ed.). *Birkaç Arpa Boyu... 21.Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar içinde*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 249-278.
- Ogle, G. (2000). *Between Statistical Imperatives and Theoretical Obsessions: An Inquiry Into Definition And Measure Of Economy*. Thesis Submitted For The Degree Of Doctor Of Philosophy. Adelaide: University of Adelaide Department Of Social Inquiry.
- Özbay, F. (1982). "Ev Kadınları", *Ekonomik Yaklaşım*. 3(7), 209-225.
- Özkaplan, N. (2009). "Duygusal Emek ve Kadın İşi Erkek İşi". *Çalışma ve Toplum*. 2(21), 15-23.
- Tekeli, Ş. "Şirin Tekeliden Duygu İçin". *Bianet*. 1 Ağustos 2006 <https://m.bianet.org/bianet/kadin/83117-sirin-tekeliden-duygu-icin> (25 Kasım 2021)
- Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Yaman Öztürk, M. (2012). "Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası- Eski Ataerki'den Ataerki Kapitalizme". *Eğitim Toplum Bilim*. 10(38), 72-115.
- Young, I. M. (1997). *Intersecting Voices/ Dilemmas of Gender, Political Philosophy and Policy*. New Jersey: Princeton University Press.